

ZRINYI MIKLÓS ÉS A SZIGETI VESZEDELEM A HORVÁT KÖLTÉSZETBEN.

(Második és befejező közlemény.)

A horvát műköltészetben az első alkotás, mely a szigeti ostromot feldolgozza, Karnarutić Barnabás zárai költőnek négy énekes kis eposza, melynek első kiadása 18 évvel a megénekelt esemény után jelent meg;¹ művét a költő a szigeti hős fiának, Györgynek, ajánlotta; második kiadását (1661?) Fodoróczy Péter rendezte sajtó alá és Zrinyi Miklósnak, a magyar költőnek ajánlotta.² Tartalmilag alig nyújt egyebet száraz krónikánál; a mi költött elem benne, az egyrészt régibb horvát költők hatása, másrészt meg a költő horvát érzéséből és a katolicizmusért való lelkesedéséből fakad. A horvát költők közül főleg Marulić Márk spalatói költőnek, a *Judit*³ szerzőjének, hatása alatt áll; Szulimán lovának részletes leírása, melynek hatása a magyar költő eposzán is érezhető, a legapróbb részletekig emlékeztet Marulić kis eposzában Holophernes lovának leírására.

Zrinyi és hősei Karnarutić eposzában már nem magyarok, mint a népi vitézi énekekben és az ezen alapuló Kačić-féle feldolgozásban, nem is magyarok és horvátok, mint a magyar eposzban, hanem tisztán horvátok; Zrinyi Miklóst, a horvát bánt, »a horvát-ság oltalmazójá«-nak nevezi,⁴ a horvátok Zrinyi udvarának ékesége; ezekre bíz felügyeletet és hatalmat, becsüli őket békében és háborúban egyaránt és szereti őket, mintha csak testvérei volnának.⁵ És ezek a horvátok, mint maga a vezér is, buzgó katolikuskok s a reformáció ellenesei. Már Budina krónikájában is találunk beszédet, melyben a szigeti kapitány Istennek haragját és büntetését kihívó bűnöket emleget (»non solum ob nostra nos peccata, sed etiam ob provinciae huius flagitia, punire voluit«), Karnarutić azonban bővíti

¹ »Vazetje Sigeta grada« (= Szigetvár elfoglalása). Velence 1584.

² A kis eposz a magyar tudományos irodalomban már több ízben nyert ismertetést; szól róla Margalits Ede (id. ért. Századok XXXVII. 537—544. l.); Thúry József magyar fordításban nyújtotta belőle azon részeket, melyeknek hatása érezhető a magyar Zrinyiászson (IV. 140. s köv. lk.), Hajnal Márton pedig hű prózai fordításban nyújtotta az egész kis eposzt (EPHk. XXIX. 1905.).

³ *Istoria sv. udovice Judit u versih hrvacki složena*. 1521.

⁴ Id. m. I. r.

⁵ U. ott. II. r.

ezt a beszédet és élet határozottan a reformáció ellen irányozza; szerinte a nemzet »eltévelyedett mindenben és mindenféle *eretnekeknek* engedelmeskedett, mert elhagyta az igaz utat, melyet neki Jézus rendelt és ama rossz útra tért, melyet a bűnösök keresnek: *a szenteket nem tiszteli... a bűnöket nem gyónja meg... mindenki megveti az ünnepeket és szenteket... nem tud már senki szombatról és péntekről... Istennek szolgáit elűzi a templomból... ha az ország Istenhez meg nem tér, akkor a pogányokkal oltalom nélkül marad ajtaja előtt; de ha aláveti magát a római egyháznak, akkor nem lesz hatalma a szultánnak német földön.*«

Zrinyi Miklós, ki kétségtelenül ismerte Karnarutic kis eposzát,¹ bármily lelkes katolikus is volt, ily nyíltan, ily határozottan nem fordult a protestantizmus ellen; a nemzet bűneinek felsorolásában megelégedett a czélzással: »különb-különb vallásokban gyönyörködnek«, és folytatta a sorozatot oly bűnök ostromozásával, a melyeket korának protestáns prédikátorai is sűrűn emlegetnek. Zrinyi Miklósnál sokkal hívebben követi Karnaruticot ezen tekintetben költőnk öcsöce, Zrinyi Péter, ki bátyjának művét horvát nyelven átdolgozta², és ezen átdolgozásban kifejezésre juttatta horvát büszkeségét, a horvátság-hoz való vonzódását, erős katolikus érzését és az antireformációért való lelkesedését.

Lelkes horvattá és türelmetlen katolikussá tették Zrinyi Pétert életviszonyai és törekvései. A Zrinyi-birtok elosztása alkalmával Miklós a magyarországi és Magyarországhoz közel eső részeket választja, Péter ellenben a horvátországiakat; neje, Franjepán Katalin, maga is a horvát ügyekért lelkesedő író, kinek hatása alatt Nádasdy Magdaléna is, Drašković Iván özvegye, horvát íróvá lesz és lefordítja Esterházy Pál nádor vallásos művét;³

¹ Erre azon körülményen kívül, hogy az első kiadást a költő Zrinyi Györgynek, epikusunk nagyatyjának, a második kiadást pedig Fodoróczy P. épen Zrinyi Miklósnak ajánlotta, továbbá, hogy a magyar eposzban sok helyen érezhető Karnarutic hatása, az is vall, hogy költőnk a Mátyas királyról szóló értekezésében idéz néhány sort a kis horvát eposzból.

² *Adrianskoga mora Syrena*: Groff Zrinszki Petar štampana u Beneczih. Pri Zamarij Turriu Leta MDCLX. Az átdolgozás viszonyát az eredetihez a horvát tudományos irodalomban először Iveković világitotta meg »Hrvatska Zrinijada prema magjarskoj« című értekezésében (Književnik III. 319. s. köv. II.), majd pedig *Pisarević Sándor* magyar nyelven: »A magyar és horvát Zrinyiász« (Zágráb, 1901.) című tanulmányában sorról-sorra haladva rámutatott az eltérésekre, melyeket megmagyarázni igyekezett. Ezen csak szűk körökben ismert tanulmány — doctori értekezés volt — más tekintetben is figyelemre méltó: pontosan ismerteti a magyar *Zrinyiásznak* kéziratát, mely jelenleg a zágrábi Délszláv Akadémia tulajdona, és Zrinyi Péter kéziratát, illetőleg töredékét, mely a magyar *Zrinyiászt* még tartalom- és alakhű horvát fordításban nyújtja s a bécsi császári könyvtár tulajdona; kiterjeszkedik a horvát patriotizmusból fakadt ábrándos hypothesisekre, melyek hamis alapon indultak és azon conclusióra vezettek, hogy a horvát *Zrinyiász* az eredeti és a magyar a fordítás, illetőleg átdolgozás, s ügyesen czáfolja ezen feltevéseket és okoskodást.

³ Sobotni kinč B. D. Marie, Zagreb, 1696.

Zrinyi Péter sógora, Frangepán Kristóf is horvát költő;¹ Zrinyi Péter udvara horvát írók találkozóhelye; gyakori vendége Rátkay György, ki Drašković Iván ösztönzésére írta *Memoria regum et banorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae* (1652) cz. művét, és lefordította latinból a II. Ferdinánd erényeiről szóló emlékiratot,² panaszkodik, hogy horvát nyelven oly ritkán jelenik meg könyv, teljesen úgy, a mint ezen az állapoton Frangepán Katalin is sajnálkozott imakönyvének³ előszavában. Fiának nevelését Zrinyi Péter költői hajlamú horvát férfúra bizza, *Smoljanić Ivánra*, a későbbi zenggi püspökre, ki egyes kutatók nézete szerint átdolgozta és sajtó alá rendezte Zrinyi Péter művét — ez ugyanis először híven fordította volt horvatra a magyar eposzt.⁴ Horvát költők, mint pl. a raguzai Zlatarić Dinko, neki ajánlják munkáikat, vagy magasztalják őt, mint pl. Minčetić László, ki a *Trublja slovinska*-ban (1665) őt a horvátok Marsának és Apollójának nevezi.⁵ Lelkesedett a horvát népköltészetért is: iratai között, melyeket Bécsben őriznek, találta Fiedler J. az egyik legszebb »bugaršćica«-nak kéziratát, a Szilágyi Mihály török fogságáról és szabadulásáról szóló régi horvát vitézi éneket.⁶ Nemszak horvát írók magasztalják, hanem a népköltészet is megemlékezik róla: újabb időben is hallottak gyűjtők a nép ajkán róla éneket, mely kivégzését siratja.⁷ A horvátság ma is őt tekinti egyik legkimagaslóbb hőségnek: ott találjuk képét majdnem minden horvát társaskörben és a független előkelők szalonjaiban. Halálának kétszázadik évfordulóját is lelkesen ünnepelték ott, a hol nem kellett számolni azzal, hogy a Bécsújhelyen kivégzett hős dicsőítése hogyan érintene egyes köröket; ünnepelte őt ez alkalommal az irodalom is: Smičiklas Tádé a fiumei Narodna Čitaonica-ban (Nemzeti Olvasókör) ünnepi felolvasást tartott Frangepán Katalinról mint íróról; ekkor keletkezett Zajc István csatadalmelódiája a *Frankopanova davorija*, Zahár István ódája *O grofici Katarini Zrinskoj*, Rački Ferenc értekezése *Ban Petar Zrinjski i knez tržački Franje Kristo Frankopán*, melyben Frangepán Kristófnak nyomtatásban eddig meg nem jelent költeményeit ismertette az író, s ekkor jelent meg a Vienacban (III. évf.) egy névtelen költő ódája *Petar Zrinjski*.

Ugyanazok a tényezők, melyek Karnarutićot arra készítették, hogy kis eposzában eltérjen a krónikától, magyarazzák a magyar *Zrinyiász* és a horvát átdolgozás között jelentkező eltéréseket.

¹ Vrtić, Zagreb, 1871. XIV. és 157. l.

² Kriposti Ferdinanda II. Bécs, 1640.

³ Putni tovarus.

⁴ Iveković id. m.

⁵ Zrinyi Miklósnak és Péternek egymáshoz való viszonyát s ez utóbbinak a horvátságért való lelkesedését megvilágítják: Smičiklas, Povjest Hrvatska, II. 169. s. lk.; Margalits E. Horvát repertorium I. 96—97. l., u. az: Zrinyi Péter és Frangepán Katalin cz. tanulmányában (Bpest 1898.).

⁶ Ethnographia XXIII. k. (1912. évf.) 67. l.

⁷ Mažuranić St. Hrvatske narodne pjesme čakavske, III. k. 236 l.

Az átdolgozás érezteti elsősorban a horvát irodalomnak, főleg pedig Gundulić Ivánnak hatását; ennek tulajdonítandó, hogy az átdolgozásban még sűrűbben akadunk a szerencse forgandóságáról szóló elmélkedésekre (III. é. 37. vsz. IV. 4., VII. 40., X. 34.), új reflexiókra az élet boldogságáról (VI. é. bevezető versszakai), mely mint a tenger vize, hirtelenül zavarodik; a túlvilági életről, hol a földi szenvedés és hűség méltó jutalmát nyeri (IX. é. 54. vsz.), Zrinyi vitézségéről (II. é. befejezése, V. é. 10—11. vsz., X. 115—116.), a védekezés bölcs voltáról (VIII. é. 83. vsz.), a tudatlanság káros következményeiről (X. é. 77. vsz.), Rusztám haláláról (XI. 19.), Arslán sorsáról (III. 6.) és Mehmet elbizakodottságáról, kinek halála dicső, mert Zrinyi kezétől esett el (III. 91—92.); az elbeszélés menetét új leírásokkal vagy a meglevőknek bővítésével is lassítja, így pl. a tenger leírásával (IV. 63—64.), Zrinyi vitézeinek rajzával (V. 78.), Zrinyi hadvezéri tehetségének, Demirhám vérengzésének és Delimán elbizakodottságának kiszínezésével (VII. 12., VIII. 103.), a kilőtt nyíl röpülésének ügyes vázolásával (IX. 86.); hosszasabban időzik a csata zűrzavarának leírásánál (X. 102—104.), bővíti az öldöklés mozzanatait (XIII. é.) és gazdagabban színezi az arkangyalnak és kísérőinek leírását a befejező jelenetben; jobban kiaknázza a lírai kitérésekre alkalmat szolgáltató mozzanatokat: a törökök csodálkozását azon, hogy Zrinyi meglepte őket, Mehmet pasának fia iránti szeretetét (VI. 120—122.), Juranics és Radivoj barátságát (IX. é.), a harcból visszatérő katonák örömet (IV. 30—31.); a moralizáló hajlam erősebben jelentkezik az átdolgozásban, mint az eredetiben: Zrinyinek fiához intézett intelme bővül s a világ hiúságainak kerülését hangsúlyozza (V. 110.); moralizálásra alkalmat nyújtó mozzanatokat több helyen kiaknáz (pl. VI. 39—40., X. 61.) s Kumilla szerelmének rajza — talán épen hypermoralitás következtében — megrövidül (XII. é.); imádságszerű kitérések is bővítik az átdolgozást: elmélkedések Isten mindenhatóságáról sűrűbben fordulnak elő; egy helyen azt kéri az imádság a Mindenhatótól, hogy büntesse meg a túlvilágban a töröknek határtalan kapzsiságát. (VI. 73—75., 82.)

Ezen eltérések enyhítettek az eredetinek zordonságán, illetőleg »zordon fenségén« s közelebb hozták az átdolgozást a kornak ízléséhez; ha a munka esztétikai értékét gyöngítik is, mégis részben ezen eljárásnak köszönhető az, hogy a horvát átdolgozás hálásabb olvasóközönségre talált, mint a magyar eredeti. Elő akarta ezt mozdítani az átdolgozó azzal is, hogy a dalmát irodalomban a XVI. és XVII. században leginkább kedvelt epikai versformát, a közép- és végrímes tizenkettőt¹ használta; ezen versforma kedvéért is kénytelen volt több helyen eltérni az eredetitől, de ezek nagyrészt szerencsétlen eltérések, homályos vagy zavaros helyek,

¹ Ennek képe: 6 a | 6 b; 6 a | 6 b; 6 a | 6 b; 6 a | 6 b; ez volt az epistoláknak, elégiáknak és epigrammáknak is leggyakoribb formája.

melyeket csak az eredetivel való egybevetés útján érthet meg az olvasó.

A másik tényező, mely a magyar eposz és a horvát átdolgozás között jelentkező eltéréseket megmagyarázza, az, hogy Zrinyi Péter büszke horvát főúr és munkájával emelni akarja a horvát önérzetet. Ezen szempontból figyelemreméltó már az előszó is, melyben az átdolgozó a művet Horvátország és a Tengeremellék nemes vitézeinek ajánlja és az okok sorában, melyek őt bátyja magyar művének átültetésére készítették, a következőket említi: hadd lássa a világ, mily vitéz fiai vannak ennek »a mi országunknak«; hadd lássák benne, mint tükörben, hogyan kell a keresztény vallásért, hazájukért és Uruk iránti hűségből vérüket ontani; hadd büszkélkedhessenek ő vele (az átdolgozóval) együtt azok, kiknek ősei Zrinyi Miklós bánnal együtt kiérdemelték a mennyei örök koronát, mert megmutatták, hogy »dulce et decorum pro patria mori«.

Hogy az előszóban »a mi országunk« csak Horvátország Dalmáciával és Szlavóniával, s hogy csupán horvát hősökre gondolt, azt érezteti az átdolgozás mindvégig. Szereti hangsúlyozni, hogy Zrinyi Miklós *horvát bán*. Ha a magyar eposz csak »Zrinyi«-t vagy a »szigeti kapitány«-t említi (III. é. 113. vsz., VI. é. 66. vsz.), akkor az átdolgozás a megfelelő helyen a kitétel a »horvát bán«-nal helyettesíti. (III. 123., VI. 84.) — Hasonlóképpen szereti hangsúlyozni, hogy a szigeti vitézek horvátok: a magyar eposz pl. a szigeti hősök enumerációjában (V. 52.) említi Bata Pétert, Pata-tics Pétert és Pepratovics Farkast, megjegyezve: »Ez mindenik vala száz-száz jó legényyel« — az átdolgozás a megfelelő helyen (V. 61.) kiemeli, hogy: mindegyikük vezet száz-száz jó *horvátot*; az enumerációban említett Balázs deák jó magyar nevét (V. 54.) az átdolgozó elejti és Muszievicscsel pótolja (V. 63.); a magyar eposzban Halul bég említi (VI. 30.)

Hogy gyűlöli német az *magyar* katonát,
Ha akarod, adok néked ezer példát;

az átdolgozás a megfelelő helyen (VI. 27.) *horvát* katonákat említ; az eredeti eposz ezen kitételét »*magyar* nemzet« (IX. 78.) a horvát átdolgozás a »*horvát* szablyák« kifejezéssel helyettesíti. A vitézek magyar nevét Zrinyi Péter horvátosította: Hajdut pl. (X. 30.) Hajdicsnak nevezi, sőt Beriel nevét is horvátosítja Bericsre (XI. 92.) És szereti hangsúlyozni az átdolgozás, hogy a horvát vitézek Horvátországot védik, Horvátországért hálnak meg; a magyar eposzban Zrinyi Miklós ezt mondja a dicsően elesettekről (VI. 32.): »*Mi édes hazánkért* elfogyott éltetek«; a horvát átdolgozás megfelelő helyén (IV. 35.) a bán »*Horvátország* védőit« siratja az elesettekben; az átdolgozás IX. é. 111. szakában Deli Vid Zrinyi Miklóst »*obramba harvaczka*«-nak, azaz »*Horvátország* védőjé«-nek szólítja, a 112. versszakban pedig Radivoj és Juranics elesésében a *horvát haza* vesztét látja; az eposz befejezésében az átdolgozó

Zrinyi Miklóst a *horvátság oszlopának* mondja. A magyar eposznak ily kitételeit: *haza, hon* szereti a *Krajina* szóval helyettesíteni, mely a horvátországi várkapitányságok, a horvát határvidék neve.

Több helyen ügyesen alkalmazkodik a horvátság gondolatvilágához; a magyar eposz szerint pl. Deli Vid neje, kit egykoron *Haissemnek* hívtak, a keresztségben *Borbála* nevet nyert; Zrinyi Péter ezen neveket olyanokkal helyettesíti, minőket a délszláv népköltészet sűrűn emleget: az átdolgozás szerint a nő török neve *Hajkuna* volt, a keresztségben pedig a *Júlia* nevet nyerte (XIII. 7.); a magyar eposzíró azt mondja főhőséről, hogy rendíthetetlenül áll, »Mint nagytornyos kúsziklák magas *Késmárkon*« (V. é. 2. vsz.); ezt a horvátságnál kevésbé ismert Késmárkot Zrinyi Péter a horvát vidékeken gyakran emlegetett *Velebittel* helyettesíti; a magyar költő említi, hogy

Most is Babocsai Rinya török vértől
Meleg és fejrlik mező sok holttesttől (V. é. 18. vsz.);

Zrinyi Péter a megfelelő helyen (V. 26.) a *varasdi mezőről* szól.

Az antireformációért való lelkesedés sokkal nagyobb erővel jelentkezik a horvát átdolgozásban, mint a magyar eposzban: a nemzet bűneinek felsorolásában Zrinyi Péter sokkal hívebben követte Karnaruticót, mint a magyar epikus és önállóan alkotott versszakban (I. 11.) emlegeti a bőjtnek meg nem tartását, az ünnepek elvetését, a régi keresztény erények elhanyagolását; a hol alkalma nyílik rá, hangsúlyozza a ragaszkodást a római egyházhoz; így mikor a magyar költő »szép *keresztény* hitet« említi (I. é. 12. vsz.), akkor az átdolgozás megfelelő helyén (I. 13.) »*római igaz hitről*« van szó; mikor az eredeti »*keresztény szerelmes hazánkért*« való küzdelmet hangoztat (V. 27.), akkor az átdolgozó »*hitért, szentegyház anyánkért*« való küzdelemről« szól (V. 36.).

A magyarság ellen sem Karnaruticé, sem Zrinyi Péter egy szóval sem fordul; Miksa császárról és a németségéről Karnaruticé csak tisztelettel szól; Zrinyi Miklóst a bécsi önkény már elkésérette, de szelíd lelke itt is, mint az antireformációért való lelkesedés kifejezésében, a közvetettséghez folyamodott és beérte a világos célzással, Halul bég ajkára adva a Bécsessel szemben való bizalmatlanság szavait; a sanguinicusabb természetű *Péter*, kinek rokonai, a Frangepánok, sokat szenvedtek a német generálisok garázdálkodásaitól, ki nem mérséklő, hanem heves tagja volt a Wesselényi-féle összeesküvésnek, az átdolgozás alkalmával nem elégedett meg azzal, a mit a magyar eposzíró mondat Halul béggel, hanem négy versszakkal megtoldotta (a magyar eposz VI. ének 30. versszakának megfelelő 31. és 36. versszaka közé toldotta ezeket) a beszédet, kifejezésre juttatva a gondolatot, hogy a németben oly kevésbé szabad bízunk, mint a téli nap sugará-

ban, hogy Zrinyi Miklós holtáig várhatja a német segítséget, hogy a német inkább föld alá kívánja vagy elveszteni őt, mintsem hogy segítséget küldjön neki; fontolja meg Zrinyi — mondja végül Halul bég — hogy a német nemcsak a magyarnak ellensége, hanem még ennél is jobban gyűlöli a horvátot; mennél hívebb ez, annál rosszabb indulattal fizet a német.

Azt az eltérést a történeti valóságtól, hogy Zrinyi öli meg Szulimánt, Zrinyi Péter nem akarta átvenni, azért átalakította azt a jelenetet oly módon, hogy Szulimán meghal, mielőtt Zrinyit elfogva vagy megölve láthatná.¹

Ezen átdolgozás útján hatott a magyar epikus műve több horvát költőnek *Zrinyiászára*, így első sorban Vitezović Pál lovag (1650—1713.) munkájára, az *Odilenje sigetskora*, melynek I. része 1684-ben, a teljes mű pedig 1685-ben Bécsben jelent meg.

Sajátságos szerkezetű mű ez: nem folyamatos epikai előadásban nyújtja a szigeti veszedelmet, hanem beszédekben, párbeszédekben, levelekben, sírfeliratokban, epigrammákban, echós versekben szól az ostromról, a védelemről, a Sziget alatt esettekről. A romba dőlt Szigetvár pl. beszédet intéz a »horvát urak«-hoz és ennek keretében hallunk egyet-mást az ostrom lefolyásáról; a bán levelet ír fiának, buzdítva őt hűségre a király iránt és ajánlva őt Szűz Mária oltalmába; a fiú viszont levélben kéri atyját, ne akarja őt megmenteni, hanem engedje meg, hogy elszántan küzdhessen a gyűlölt török ellen és dicső halállal múlthassék ki; a bán beszédet mond vitézeihez, mely nagyon emlékeztet a *Zrinyiász* ily búcsúzó beszédére; a megszemélyesített Sziget búcsúzik a római egyháztól, a királytól, a bántól; epigramma szól arról, hogy Szulimánt Zrinyi hősi ellentállása ölte meg; egy másik epigramma magasztalja Zrinyiben a lelkes horvát hőst; a Delimánról szóló megemlékezik arról, hogyan hatolt be ezen rettegett hős a várba és hogyan ölte meg a szultán vejét, hogyan nyerte nőül Kumillát, kit csakhamar méreghalál ragadott el tőle; a Demirhámrról szóló megemlékezik arról, hogyan tépett ki ezen óriáserejű hős gyökerestül fákat és hogyan mérkőzött meg háromszor is Deli Viddel; Alderánról, ki az alvilág szellemeit felidézte és ezeknek áldozatul esett, valamint a *Zrinyiászban* kiemelkedő más hősökéről sírfeliratok szólnak.

Hogy Vitezović ily sajtóságos formát választott, annak okát Šrepol Milivoj a költő azon törekvésének tulajdonítja, hogy népszerűbb, szélesebb rétegekben is terjeszthető *Zrinyiászt* akart nyújtani.

¹ Ezen változtatásokat — melyek közül a leglényegesebbeket Margalits Ede dr. is kiemelte (Horvát történelmi repertorium II. 558. s köv. lk.) — Iveković Smoljanić Ivánnak tulajdonítja, a ki sajtó alá rendezte Zrinyi Péter munkáját; ezen nézetet főleg azzal támogatja, hogy Zrinyi Péter kézírata hű fordítás, s hogy az erős katolikus szellem, a túlvilági életéről való sok reflexió, a moralizálásra való hajlam egyházi ember művére vall. Bármiként is történt a sok változtatás, bizonyos az, hogy Zrinyi Péter tudtával és beleegyezésével történt és Zrinyi Péter lelki világának megfelelő módon.

Nézetem szerint ez esetben nagyon szerencsétlen, a czélt teljesen eltévesztő formát választott volna a költő, hiszen Vitezović *Zrinyiász*a magában, Zrinyi Péter műve nélkül homályos, a szigeti veszedelemről teljes és szerves képet nem nyújt, s a benne szereplő műfajok még sokkal inkább követelik meg az olvasótól a klasszikus és a régi horvát irodalom ismeretét, mint maga a folyamatos előadású eposz; folyamatos epikai előadáshoz vitézi énekei útján hozzászokott a délszláv nép, de nem szokott hozzá az epigrammákhoz, epistolákhoz, heroidákhoz és a többi műfajhoz, melyekkel Vitezović művében találkozunk. Úgy látszik az *Odilenje sigetsko* inkább a Zrinyi Péter-féle *Zrinyiász*hoz epilogusnak szánt munka, minőt pl. Goethe Schillernek *Lied von der Glocke* cz. bölcselmi költeményéhez írt; a költőnek Zrinyi Péter iránt érzett tiszteletéből fakadhatott és valószínűleg a bécsújhelyi kivégzés évében készülvén, szándékosan érezteti mindenben Zrinyi Péter művének hatását, tartalmilag azt nyujtva, a mi ott erősebben kidomborodik és megragadja az olvasó figyelmét; híven követve azt a szellemet, a hősöknek oly felfogását, mint a melyet ott talált, megemlékezve még azon hősről is, ki krónikában és más addig megjelent *Zrinyiász*ban nem szerepel (pl. Alderán bűvésről) s még a műfajokban is éreztetve Zrinyi Péter hatását, ki nemcsak magát a magyar *Zrinyiászt* fordította le, illetőleg dolgozta át beszédeivel, leveleivel, intelmeivel s búcsúzásaival, hanem lefordította bátyjának lírai alkotásait, epigrammáit és echós verseit is.

Vitezović ezen munkája újabb kiadást is ért, még pedig már oly korban, mely másként fogta fel Zrinyit és a szigeti ostromot: 1836-ban, az illyrismus korában, bocsátotta közre Moyses István censor, ki illyristicus szellemű előszót is írt hozzá.

III. Az illyrismus a horvát Zrinyiászokban.

A XVII. század végén aláhanyatlak a horvát irodalom: Ragúza a nagy földrengés után elveszti egykori vezető szerepét, a többi dalmát városban is elhallgatnak a múzsák; Horvátországban és Szlavóniában csak nagyon szórványosan jelentkeznek egy-egy kiválóbb írói tehetség, de ennek sincs lelkes közönsége; író és olvasók között nincs meg az az érintkezés, mely az irodalmi életnek első feltétele; ilyen érintkezés csak a XIX. század első felében támad, az illyrismus korában. A horvát irodalom ezen szunnyadása idejében csak egy kisebb *Zrinyiász* keletkezik, t. i. Kačić Miošić András krónikás éneke, mely a régi népi vitézi éneken alapul. A mint az illyrismussal irodalmi élet támad, ismét foglalkoznak költők a szigeti eseménnyel és hősével, Zrinyi Miklóssal. Ekkor Zrinyi Miklós képe, a róla alkotott fogalomnak épen az illyrismus lényegéből kifolyólag meg kellett változnia, illetőleg új, a történeti valónak meg nem felelő vonással kellett gazdagodnia.

Lelkes mozgalom az illyrismus; vezetői főleg a horvátságban tevékeny nemzeti öntudatot igyekeznek kelteni; de nem törekszik csupán kulturális eredményekre — bármennyire is hirdetik ezt sokáig vezetői és hívei — hanem egyúttal politikai küzdelem is: a politikai viszonyokban gyökerezik és onnan szívja táplálékát; sudara a politika légkörébe tör; gyümölcsöt is nemcsak a horvát kultúra számára hozott, hanem — bár itt már nem oly gazdagon — a politika terén is: a három szlapon megyének Horvátországhoz való teljes csatolása, Horvátország belügyeinek függetlensége és az elégedetlen nemzet mai törekvései az illyrismus eredményei. Sikereit részben a küzdelem szenvedélyességének is köszönheti; szenvedélyességét pedig nagy mértékben a mélyebb történeti érzék hiányának s merész ábrándjainak tulajdoníthatjuk. És az az új vonás is, melyet ezen korban a Zrinyi-fogalom nyer, a történeti érzék hiányára vall.

A tényezők közül, melyek a mozgalmat előkészítik, a legfontosabbak: az Európa-szerte ébredt nacionalismus, továbbá a magyar nyelv térfoglalása, mely 1790-ben indul meg és a horvátok lakta területre is ki akar terjeszkedni, s végül a Napoleon-féle »Illyr királyság«, melynek idején az ebbe tartozó vidékeken a nemzeti nyelv, így a horvát is, a közéletben jogokat nyert.¹ Megindul a mozgalom Gaj Lajos felléptével (1835.), ki Kollár János panszlavismusának hatása alatt eleinte csak kulturális czélt hirdet nyíltan: az olasztól, a némettől és magyartól független horvát művelődés fejlesztését hangoztatja; ez a kultúra azonban csak akkor lehet életrevalóvá, ha az összes délszlávok — kiket nagy történeti tévedéssel az ókori illyrek egyenes leszármazottjainak tekint — egységes irodalmi nyelv, egységes helyesírás, egységes irodalom és tudomány útján szellemi erőiket a közös cél érdekében egyesítik. Küzdelmet hirdet az illyrismus minden ellen, a mi ezen cél útjában áll; így elsősorban a magyarság ellen, a mely nyelvét Horvátországra is ki akarja terjeszteni. Hogy ezen küzdelemhez Bécs pártfogását megnyerjék, a magyar nyelv térfoglalásával szemben ragaszkodnak a latinhoz, hogy majd kedvező időben ennek helyébe a horvát nyelv léphessen. A kulturális függetlenség eszméje mögött kezdettől fogva ott lappang a politikai önállóság gondolata, a délszláv törzsek kulturális egyesülésének eszméje mögött a politikai egyesülés törekvése, melyet nyíltan csak azért nem hirdetnek, mert a viszonyok még nem kedveznek neki. A negyvenes években a mozgalom, melyet Bécsből a magyarság gyengítése érdekében istápolnak, már nyíltan is a politika küzdőterére lép, s a szenvedélylyel hirdetett antimagyarismusnak eredménye a horvátok 1848-as szerepe. Ez évben csak névleg szűnik meg az illyrismus; a lelkekben tovább él és mikor ismét nyíltan mer jelentkezni, már nem viselheti egykori nevét

¹ Smičiklas Tádé: »Obrana i razvitak hrvatske narodne ideje od 1790' od 1835 godine«, Rad jugoslavenske akademije LXXX. 1885. 11-73. l. — Margalits E. »Horvát tört. repertorium« I. 615—619.

mert a tudomány kiderítette, hogy az ókori illyrség és a mai délszlávság között vérségi kapcsolat egyáltalán nincs; ma trialismusnak nevezik, s ha a jövőben nyíltan is hirdetik azt, a mi most is a szívekben lappang, t. i. egy, a magyar birodalomtól, s így a Habsburgoktól elszakadó, önálló nagy Horvátországot vagy Meridioslaviát, akkor is könnyen ki lesz mutatható, hogy itt is még mindig csak az illyrismussal van dolgunk, mely a viszonyok szerint más és más néven jelentkezik és a szerint árulja el egyik vagy másik vonását, a mint ezt az alakuló viszonyok megengedik¹. A költészet azonban hol nyíltabban, hol rejtettebben hirdeti a szívben rejlő érzést, s a horvátság mohón fogadja be az ígét.

Az illyrismus költészete már a mozgalom kezdetén is felkarolja a szigeti ostromot. Moyses István censor — mint említettük — 1836-ban kiadja Vitezović *Zrinyiászát*; előszót is nyújt, melyet a Kollár János-féle panslavismus és a Gaj Lajos hirdette illyrismus sugall: lelkes illyrnek mondja a szigeti hőst, kit a magyarság tévesen mond a magáénak: illyr vér folyt ereiben, illyr lelkesedés vezette tetteiben, az illyr faj dicsőségét emeli hősi halála; büszkén idézi reá vonatkoztatva az író Kollár János egyik sonettjének ezen sorát: »Mí — t. i. szlávok — adtuk a magyaroknak Zrinyit«². Teljesen ily szellemű előszót ír Gaj Velimir 1861-ben Karnarutić eposzához. Nagyobbszabású elbeszélő alkotás, eposz a szigeti ostromról és hőseiről a szorosabb értelemben vett illyrismus korában (1835—1848.) nem keletkezik: a kor élénkségénél és szenvedélyességénél fogva — úgy látszik — hiányzott a költőkben és olvasókban egyaránt az eposznak kedvező nyugodtság; eposzt, jelentőset ez a kor általában nem mutat fel; csak kisebb elbeszélések és lírai alkotások magasztalják a szigeti hőst, kire Gaj Lajos hívei a maguk érzésvilágát ruházzák: merész anachronismussal őt a Magyarországtól független, a délszlávságot egyesítő Illyria bajnokává avatják.

Időrendben az első költő, ki Zrinyiről szól, Topalović Máté, diákóvári theologiai tanár, római kanonok († 1862.), ki 1837-ben Gaj Lajos lapjának szépirodalmi mellékletében³ közli *Sigetu gradu* című ódáját; ebben úgy fogja fel Zrinyit, a milyennek Moyses hirdette, az »illyr« dicsőség képviselőjét magasztalja benne, hirdetve róla »hogy ha Sziget alatt hős csapat élén el nem esett volna, akkor Illyriánknak, dicső hősök anyjának, gyermekei között egygyel kevesebb lenne a Leonidások száma«, az óda befejezésében pedig kifejezésre juttatja az eszmét, melyet az illyrismus egyre hangoztat:

Ha maroknyi illyr ennyit vihet végbe,
Mily csodákat tenne mindnek egysége!

¹ L. »Az illyrismus és Gaj Lajos levelezése«. Századok, XLVI. évf. (1912.) 265. s. köv. II.

² »Sláwy dcera«. Wo Widni 1852. 320. sonett.

³ Danica III. 29. l.

A költő vagy olvasó itt aligha gondolt kulturális munkára, bármennyire is hangoztatják ekkor még a mozgalom vezetői, hogy tisztán kulturális munkára akarják egyesíteni a délszláv törzseket.

Ugyanezen szépirodalmi folyóirat következő évfolyamában közöl Mažuranić Iván, a későbbi horvát bán, költeményt, melyben Illyria korszakait mutatja be;¹ három korszakot lát az illyrek történetében: az első, az arany kor, csak békét és szeretetet ismert; a második nehéz küzdelmek kora: hún, tatár, török és frank szőlítja el a békés népet az eke és barmai mellől; ekkor támadnak nagy hősei: Márk királyfi, Obilić Miloš és Zrinyi bán; a harmadik korszak most kezdődik, mikor testvéri egyesülés hatalmassá kezd tenni a nemzetet. Az illyrismus korának olvasója is hozzászólt ahhoz, a mihez a magyar olvasót is szoktatták a censura zaklatásait elkerülő költők: a kifejezésben lappangó értelmet kereste; ezen költeményben is a horvát olvasó a »hún«-on a magyart, a »frank«-on pedig a németet értette, hiszen ily értelmezésre készítette őt már az ott említett népek nevének sorrendje is; azzal pedig, hogy Zrinyit Márk királyfival és Obilić Milošsal, ki Lázár szerb fejedelem rigómezei csatájában megölte I. Murat szultánt, egy sorban említi, a délszláv törzsek egyesülésének eszméjét hirdeti.

Körner Tivadar Zrinyi-drámáját, melyért a magyarság is lelkesedett, mert benne a magyar hősiesség dicsőítését látta, az illyrismus első éveiben fordította horvátra Marijanović István² és mint »nemzeti játékot« színre hozatta Zágrábban 1841. augusztus 28-án. Hogy »nemzeti játékká« tegye, s hogy a darab telt házat vonzzon, illyr szellemben való változtatásokat kellett rajta eszközölnie, hiszen hű fordítás esetén a darab magyar dicsőséget hirdetett volna; ezért a hősokeket mind horvátosította, a »madjar« szót gondosan kerülte s mással, pl. »krstjan«-nal, a »gjaur«-ral vagy »hrvat«-tal helyettesítette.

Nagy számmal keletkeznek Zrinyi Miklósról szóló tudományos és költői alkotások, mikor a horvátság a szigeti esemény 300-ik évfordulóját ünnepli: a Matica Hrvatska kiadja a Mesić Mátyás-féle Zrinyi-életrajzot³, mely nemcsak a régi történetírókra (Budina, Forgách, Bizari Péter, Istvánffy, Orteli stb.) támaszkodik, hanem felhasználja a drezdai Hauptstaatsarchivnak ezen eseményre vonatkozó közléseit⁴, a velencei és más olasz követeknek, főleg Albini-nek jelentéseit, Salamon Ferencz idevágó monographiáját, a Magyar Nemzeti Múzeum és a Magyar Tudományos Akadémia idevágó oklevél-anyagát is; a Književnik⁵ közli Iveković F. értekezését, mely

¹ U. ott IV. 1—3. l. »Vjekovi Ilirije«.

² »Nikola Šubić, knez Zrinski ili pad sigetski« 1840.

³ »Život Nikole Zrinjskoga sigetskoga junaka« Zagreb, 1866.

⁴ »Relation und Extract von... Zigethen«, Mittheilungen aus dem Hauptstaatsarchiv zu Dresden, I. Leipzig, 1857.

⁵ III. k. 319--375. l.

összehasonlítja Zrinyi Péter átdolgozását a magyar eposzszal és Jagić V. dolgozatát, mely Zrinyi Péter átdolgozásának részletes tartalmi és esztétikai ismertetését nyújtja.¹

A költők, kik Zrinyiról és a szigeti ostromról énekelnek, nagyrészt a Mesić-féle életrajzra támaszkodnak. Noha ez objectiv munka s Zrinyit s vitézeit olyanoknak mutatja be, a milyenek valóban voltak, nem horvátosítva a magyar vitézeket s nem tulajdonítva nekik és vezérüknek olyan érzelmeket, minőket a kor és milieuje bennük még nem fejleszthetett, mindamellett a forrás objectivitása nem akadályozza a költőket abban, hogy ne ruházzák a maguk érzelmeit és óhajait a szigeti hősré és vitézeire. A zág-rábi nemzeti színházban színre kerül Körner drámája, illyrisálva Dimitrović Spiro átdolgozásában; Ban Mátyás, a raguzai születésű költő és író, ki életének javarészét Belgrádban töltötte és sokat fáradozott a horvátoknak és szerbeknek a magyar érdekek elleni küzdelemre való egyesítése ügyében, önálló, délszláv szellemű Zrinyi-drámát² bocsát közre; a Matica Hrvatska egy kötet Zrinyi-költeményt ad ki,³ mely felkarolja Trnski Ivánnak négy énekes eposzát,⁴ Vezic László verses Zrinyi-életrajzát⁵ s Kukuljević Iván ódáját⁶; tekintélyesebb és kevésbé jelentős szépirodalmi folyóiratokban is sűrűn akadunk Zrinyi-énekekre, így pl. a Danica is közöl ily alkotást, Gaj Velimir *Nikola Zrinjski* című ódáját. Vissza-visszatérnek a költők még a következő években is ezen tárgyra s alkotásaikban még mindig éreztetik az illyrismus szellemét, már kiélesítve ennek antimagyarismusát. Közlebbtről csak a jellemzeteseket ismertetjük.

Ban Mátyás Zrinyi-drámájának viszonyát Körnerhez maga az író is megvilágítja művéhez írt utószavában: nem tetszett neki, hogy Körner oly gazdag szerepet juttatott a szerelemnek; hogy Zrinyiben nemcsak gyengéd, hanem határozottan gyenge férjet és atyát rajzolt; hogy oly motivumokban is eltért a történettől, melyeket drámai szempont nem indokolhat; elítéli a sentimentalismust, mely a darabon mindvégig uralkodik, hibáztatja azt, hogy a hősök a szók árja miatt nem érnek rá a cselekvésre. Oly Zrinyi-drámát akar nyújtani, a melyet délszláv szellem hat át: a hősökben szilaj, harcziás szellemet akar rajzolni, a kereszténységért való lelkesedést, határtalan gyűlöletet a török iránt és fajszeretetet, a vérségi kapcsolat cultusát: a gyermek ragaszkodjék szülőihez, az atya szeresse fiát, a menyasszony szeresse jegyesét, de ragaszkodjék jobban szülőihez, testvéreihez, mint kérőjéhez; s mindez ne történjék sentimentalismussal, hanem hősi lélekkel, szilaj dacczal, elszántsággal

¹ U. ott 376. s köv. II.

² Гнез Никола Зрински 1866.

³ »Sievak Zrinjske zvezde«.

⁴ »Nikola Zrinjski ili sigetsko junakovanje«.

⁵ »Sigetski junak Nikola Zrinjski«.

⁶ »Gradina Zrinjska«.

és önfeláldozással. És valóban ilyeneknek rajzolta hőseit: György meg akar halni atyjával a dicső küzdelemben; Zrinyi sajnálja fiát, mikor meghallja, hogy a török kezére került; meg akarja kímélni a kínoktól, melyekkel a törökök ki akarják végezni, ha atya át nem adja a várat; ezért küldi Juranicsot, hogy ölje meg a gyermeket, mielőtt még a török végrehajtja a fenyegetést, mely Zrinyit meg nem rendíti; Leposavában valóban olyan leányt rajzol, ki bármennyire is szereti jegyesét, jobban ragaszkodik vérrokonaihoz, és szilaj lélekhez méltó halált tulajdonít Sečuj vajdának: az ágyban fekvő, beteg hős nem várja be tétlenül, hogy a berontó török vitézek megöljék, hanem mikor hallja, hogy a diadaltól mámoros csapat közeledik és kiáltja: »Miénk már Sziget!« felkél, feljűk kiáltja: »Legyen a tiétek, pogányok, sok szerencsét hozzá!« azzal felgyűjtja a puszkaporos tornyot és ott pusztul el a sok törökkel együtt.

A vérségi kapcsolat erejét Ban Mátyás ezen drámában a család körén túl is kihatónak, az illyrismus szellemében a délszlávság összes törzseire, még a mohamedán vallásúakra is kiterjedőnek tűnteti fel; szép szerepet juttat pl. Osman követnek a IV. felvonás 3. színében: a boszniai eredetű Osman, a renegát Sokolović öccsre, örömmel ragadja meg az alkalmat, hogy fajrokonai közé mehessen, és bevallja Zrinyinek, hogy körükben jobban érzi magát, mint az ozmánok társaságában; Zrinyi pedig erre azt válaszolja neki: »Nem csodálom, hiszen te csak vallásod szerint vagy török, véred szerint azonban a miénk vagy; a vér pedig még a vallásnál is erősebb kötelék: amazt nem cserélheted úgy, mint emezt!«

Egyes helyek éreztetik, hogy Ban Mátyás ismerte Zrinyi Péter művét is, és így közvetve a magyar *Zrinyiász* hatása alatt is áll: az I. felvonás 1. jelenetében Zrinyi oly módon búcsúzik fiától, mint Zrinyi Péter művében; Osman követ oly módon hivatkozik a fatumra, mint Halul bég, mikor Zrinyit rá akarja birni, hogy adja át a várat. Az ígéletben viszont, melylyel a szultán meg akarja nyerni Zrinyit, oly módon találjuk párhuzamba állítva a szigeti hőst János Zsigmonddal, mint a régi vitézi énekben.

Trnski Iván (1819—1910.), Gaj Lajos lapjainak szorgalmas munkatársa, a ki korán állott Jelačić lelkes dicsőítőinek sorába¹ s a legnépszerűbb lírikus volt, fentebb említett *Zrinyiászát* eredetileg a károlyvárosi *Spomenik* számára írta, mely az évforduló alkalmával több közleményt szentelt Zrinyi Miklós emlékezetének; ezt a költeményt a Matica Hrvatska *Sievak Zrinjske zvezde* című emlékkönyve számára átdolgozta és négy énekre bővítette; megváltoztatta a versformát is; míg ugyanis a *Spomenik* számára írt éneket hatsoros ababcc rímes szakokban szerkesztette, addig az átdolgozás versformájául a népepika rímtelen »deseterac«-át (tíz-

¹ Ő a »Ljubimo te, naša diko...« kezdetű, szép dallamú ének szerzője.

tagú) választotta. Chronologiai rendben beszéli el a szigeti eseményt, a nyugodt előadást meg-megszakítva lírai kitéréssekkel, melyekben az illyrismus eszmevilágának, a kor hangulatának, a horvátság törekvéseinek ad kifejezést. Ily kitérésben szól pl. a Muraközről, melyet »a *mi* szép Muraközünk«-nek nevez, hiszen »a *mi* nemzetünk lakja, földjét a mi nemzetünk vére áztatta, Istent ott a mi nyelvünkön imádják; elvették *tőlünk* és vissza még nem adták nekünk«. (6. lap.) A horvátságnak tetsző módon magyarázza meg, miért ment a horvát érzelmű Zrinyi Miklós a magyarországi Szigetvár védelmére: csak horvát hazáját védte ott, távol akarta tartani a törököt Horvátországtól (14. és 27. l.); halála előtt csak azon aggódott, hogy a török esetleg Horvátországot fogja pusztítani (35. l.); az utolsó kirohanásra készülve, horvát nemzeti ruhát öltött (39. l.) és hősi küzdelmével csak a horvát nemzetnek akart példát nyújtani arra, hogyan védje a magát (42. l.). Célját elérte: meggyöngítette a törököt úgy, hogy Horvátországra már nem támadhatott (45. l.) s túlvilági boldogságának nem csekély tényezője az a tudat, hogy fejét horvát földben temették el (45. l.). — Kifejezést nyer a kis eposzban a horvátoknak Boszniára irányuló törekvése is, melyet a mozgalom vezetői már az illyrismus kezdetén hangoztatnak: a költő t. i. úgy formulázza a szultán ígéretét, hogy Sziget átadása fejében biztosítja Zrinyinek Boszniát és Hercegovinát is a horvát királysággal (25. l.), sőt a panslavismus éreztetésére is talál a költő alkalmat: Zrinyiben az összes szláv rokonépek iránt érzett rokonszenvet tüntet fel, kiemelve, hogy a cseheket is szereti, kik a horvátokkal együttesen igazi testvéri szeretettel küzdenek alatta (36. l.). Az epilogusban egyenesen a jelen nemzedékhez fordul a költő, lelkére kötve, ne feledje el, hogy Zrinyi horvát; a magyarok hiába vallják őt a magukénak: horváttá teszi őt vére, hősiessége. Befejezésül felkiált: »Mi bizony senki másnak oda nem adjuk őt!«

Nagyobb erővel, merészebben és az elbeszélésbe ügyesebben fűzve jelentkezik a költő korának horvát nemzeti érzése a *Sievak* másik epikai alkotásában, Vezic László (1825—1894.) életrajzszerű *Sigetski junak*-jában. Munkája keletkezéséről maga szól a második kiadás (Varaždin 1867.) előszavában: eredetileg prologusnak szánta a varasdi jubiláris hangversenyre, azután átdolgozta és bővítette — terjedelme 1692 sor — a *Sievak* számára; egy évvel később újra átdolgozta és önállóan adta ki. A költeményen végig uralkodik a tendentia: a múlt nehéz küzdelmét oly módon rajzolja, hogy reményt ébreszthessen a jobb jövő iránt, melyet az illyrismus eszméinek megvalósulásától vár. Formája olyan, mint Trnski művéé: a népepika rímtelen »deseterac«-a.

Az eposz öt részre oszlik, mindegyiknek tárgya Zrinyi életének egy-egy kiemelkedő mozzanata. Az I. rész (*Majka i sin* = Anya és fia) — úgy látszik — Livius Hamilcar-Hannibal jelene-tének hatása alatt keletkezett: Zerín várában a gyermek Zrinyi Miklóst édesanyja buzdítja fájának szeretetére s a török ellen en-

gesztelhetetlen gyűlöletre és lankadatlan küzdelemre. Az intelmet áthatja az illyrismus szelleme: azokat a gondolatokat, melyeket Gaj Lajos 1848 előtt a *Danica*-ban hirdetett, itt Zrinyi Miklós anyjának ajkáról halljuk, ki inti fiát, hogy szeresse a népet, mely még gyenge ifjú, melyre azonban nagy jövő vár; szeresse a nemzetet, melyet kedvezőtlen viszonyok szétszakítottak, de »eredete, nyelve egygyé tesz«; szeresse a hazát, mely »a mi nemzetünké, és ne cserélje el mással; szeresse mint édesanyját, kit el nem cserélhet soha«. (53—54. l.) Reflexiókban hangoztatja a költő a horvát-szerb egységet, az egyesülésben rejlő erőt, a közös szenvedést a török iga alatt, azt hirdetve: ha mindig egységben éltek volna e testvérnépek, Szerbia nem szenvedett volna annyit a töröktől és Horvátország sem nyögné a mai súlyos állapotot. (63—64. l.) — Visszavisszatér a költő ily gondolatokra az eposz többi részében is,¹ a melyek közül egy Zrinyi báni méltóságáról, három pedig a szigeti ostromról szól. Jellemzetes a IV. részben (*Sulejman*) a szultán álma: azt látja Szulimán ezen álmában, hogyan öli meg Obilić Miloš I. Muratot, s Obilić mögött látja feltűnni Zrinyi Miklóst, a ki feléje siet, hogy megölje; s íme a borzalmas álmok okozta felindulás megöli a szultánt. Ezen mozzanat elbeszéléséhez fűzi a költő a reflexiót: íme itt a tanulság, hogy a testvérnépeknek egyesülniök kell; ha Zrinyiek és Obilicék (a horvátok és a szerbek) egyesülnének, akkor most is el kellene esnie az ellenségnek.² (99. l.)

Hogy kit ért a költő a »mostani ellenségén«, azt az olvasó az előzményekből kiérzi, hol a költő az »El Magyarországtól!« elvet már kifejezte: elmélkedett a török rabságról s kitekintett a »mai« állapotokra; most sincs — így panaszkodik — a nemzetnek jobb helyzete: barbár iga nehezedik reá és a hálátlan Európa, melynek civilisatióját a horvát hősiség és önfeláldozás védte meg, részvétlenül nézi testvérnépének vértanúi szenvedését; »de hát — így reménykedik a költő — eljő, messze már nincsen, a feltámadás napja, mikor szabad lesz a nemzet a maga földjén«. (65. l.) Itt nemcsak a Boszniában és Ó-Szerbiában lakó délszlávokra gondolt a költő, a kik akkor még török uralom alatt állottak, hanem magára a horvátságira is, mely aggódva látta, hogy a kiegyezés a dualismus jegyében készül, s Horvátország nem jut ahhoz a jelentős szerephez, melyet a horvátság óhajtott, hanem alárendelt helyzetet szánnak neki: »leveszik rólunk az osztrák igát, hogy ismét magyar igába hajtsanak«, hangzott általánosan a panasz és a magyart az illyrismus kezdete óta a törökkel együtt ázsiai, barbár népnek nevezik szemben az indogermán, ősi európaiaknak jelzett testvérnépekkel.

¹ II. r. »Banovanje« (a báni méltóság viselése), III. r. »Slavna zadaća« (dicső feladat), IV. r. »Sulejman«, V. r. »Junačka smrt« (hősi halál).

² »Nebi l'i sad dušman pao,
da se Zrinjski slože Obelici?!«

Az eposz helyenként érezteti Zrinyi Péternek és ennek közvetítésével a magyar *Zrinyiásznak* hatását is, így pl. a szultán izenetében, ki kincseket és dicsőséget ígér s inti a szigeti hőst, hogy fejét itt a romokban elveszíteni balgaság; továbbá a Bécs ellen irányuló tendenciában; a költő ugyanis elkeseredést rajzol Zrinyi lelkében nem ugyan a király, hanem ennek tanácsosai ellen, mert az uralkodót oly intézkedésekre bírják, melyek Zrinyinek és Horvátországnak érdekeivel ellenkeznek; Zrinyi pedig elkeseredve, leteszi báni méltóságát s a magánéletbe vonul, honnan csak Sziget és ezzel Horvátország védelmének feladata szólítja el. (66—67. l.)

A párhuzam Zrinyi Miklós és János Zsigmond között a szultán ígéretében itt is megvan; a szultán itt is Horvátországgal együtt Boszniát is ígéri Zrinyinek, mint Trnski eposzában. Vezic is epilogust fűz az elbeszéléshez, melyben a jelenkorhoz szól és a délszláv törzsek egyesülésében rejlő erőt hangoztatja, mint Trnski.

Ez a két költő még csak a nyelv és a versforma tekintetében követi a délszláv népepikát; még jobban közeledik ehhez Dežman Iván (1841—1873.) 24 énekes *Zrinyiásza*, a *Zrinski*.¹ A Márk királyfiról keletkezett vitézi énekek cyclusa lebegett mintául a költő előtt: a mint ebben gyűjtők és kiadók gyöngyosorba fűznek 25—30 éneket, melyek Márk királyfi életének főbb mozzanatairól szólnak,² oly módon alkotott Dežman 24 éneket Zrinyi Miklósról, elbeszélve a hős születését, hősködését Bécs alatt, Zerín védelmét, Pest alatti vitézködését, a báni méltóságba való beiktatását, házasságát, Sziget alatt kivívott győzelmét, végül 6 énekből Sziget ostromát. Célját, hogy ezt a *Zrinyiászt* a nép, illetőleg a népekesek is elsajátítsák, vagy hogy ezen alapon Zrinyi Miklós a népköltészetnek oly kedvelt hősvé legyen, minő Márk királyfi, nem érte el a költő; nem érthette el egyrészt az eposz tartalma miatt, másrészt pedig a benne uralkodó irányzatosságnál fogva.

Tartalmánál fogva nem, mert a történeti elem gazdagsága elnyomja a népköltészet kedvelt motívumait, a melyeket gyéren használt fel a költő; irányzatosságánál fogva nem, mert a horvát nép egészséges poetikus érzéssel elfordul oly irányzatos énekektől, melyek a köznép lelkében még meg nem gyökerezett érzelmeknek szinte erőltetett módon adnak kifejezést és az érzelmet mesterségesen szítani igyekeznek.

Oly énekek, melyek hivatva voltak, hogy az illyrismus szellemét a nép körében terjeszszék: a 2., 12., 17., 20., 21. és 23. A 2-ik ének felveti a kérdést, hogy mely nemzeté Zrinyi. Versenyeznek érte heten, de Hrvčanin (a horvátság képviselője) elhívja a pusztából az igazmondó aggastyánt, ki régi könyvekből kiolvassa, hogy

¹ Először megjelent a »Vienac« 1869-iki évfolyamában, másodsor Dežman válogatott munkáiban: Marković F. »Izabrane spiska I. Dežmana«, Zagreb, 1896.

² Ily cyclust fordított magyarra Margalits E.: »Márk királyfi«. Szent István Társulat, 1896.

Zrinyi a horvátoké; valamennyien megnyugvással fogadják az agg bölcs szavát, csupán a magyar erősködik tovább is; a kérdést felkapja a falevél, átadja a sólyomnak, ez elviszi a felhőbe, ettől átveszi a csillag s átadja az égnek; itt meghallja Szent Péter s maga Zrinyi elé terjeszti, ez pedig határozottan horvátnek vallja magát. A 12. énekben a varasdi harcz alkalmával beszédet mond Zrinyi, hangoztatva a faj szerinti egyesülésben rejlő erőt és a várható felszabadulást. A 17-ik ének Horvátországot a Habsburgok birodalmának önálló tagjaként tünteti fel, mely — míg Magyarország adófizetője a töröknek — mentes ily adótól. A 20. énekben az önálló délszláv birodalom képe kísérti Zrinyit: a szultán a horvát királyságot ígéri neki, ha átadja Szigetet; a hős szívében fellobban a délszláv faji érzés, foglalkoztatja és kísérti őt a gondolat, hogy az ajánlatot elfogadva, idővel egyesíthetné és függetleníthetné a »testvéreket«; de hűségesküje elnyomja szívének ezen természetes érzését, mely ismét visszatér, mikor vitézeivel az utolsó kirohanásra készül, (21. é.) és nyilatkozik végrendeletében, mely azt a feladatot hagyja a horvátságra, hogy a testvérek egyesülése útján mentse meg a jövőben az önálló horvát királyságot. A 23. énekben a hős utolsó álmáról szól a költő: égi szózatot hall, mely szerint Horvátország el nem veszhet; a dicsőség fényében látja a vaskoronát, melyet egykor az önálló Horvátország királyai viseltek, s látja végül Konstantinápoly tornyait, melyekről lehullott a féltold, s ennek helyén ismét a kereszt ragyog.

Dežman nem az első, a ki a régi, a nemzeti királyok Horvátországáért való lelkesedést rajzolja Zrinyiben; találkozunk ennek rajzával már Gaj Velimir költeményében, mely szerint Zrinyi Miklós a »régi horvát királyság« zászlaja alatt vezette vitézeit az utolsó kirohanásra.

Az 1848 előtti »davorijá«-k (csatadalok) szelleme szól Zahár Iván Zrinyi-ódájából,¹ melynek befejezésében a költő a jelenkor horvátjaihoz fordul, intve őket, hogy Zrinyi hősiségével, hon- és fajszeretetével küzdjenek, ha majd síkra kell szállniok és »az ördögök« ellen megvédeniök honukat, fajukat, jogaikat; a jelenkor horvátjának fanatizmusával hirdeti, hogy »bármily cselet és erőszakot eszeljen is ki az ellenség, mindennek van határa — a szellemet nem hajthatja igába — a jogért folytatott szent harcznak győzedelmesnek kell lennie«. Ördögöknek nevezi a magyarokat, a mint 48 előtt a horvát csatadalok az ördögök elleni küzdelemre lelkesítettek.

Bármily gazdag eredményeket is mutat fel a horvát történeti kutatás az absolutizmus korában, bármennyire is behatolnak egyes horvát történetírók a múlt szellemébe, a horvát költő számára a história még csak nevek és események lajstroma, melyeket keretül használ fel a saját kora eszmevilágának kifejezésére; ezt tették a

¹ Vienac 1871. 38. I. »Mač Nikole Zrinjskoga«. (Zrinyi Miklós kardja.)

horvát költők Zrinyi nevével és a szigeti ostrommal is, keretül használva fel ezt a nevet és ezt az eseményt az illyrismus eszméinek terjesztésére és nem érezték az eljárásban rejlő anachronismust.

IV. A jelenkor horvát Zrinyiásza.

Az az ábránd, melyet Gaj Lajos és hívei az ókori illyrekhez, mint a délszlávok őseihez fűztek, a tudomány világosságánál szétfoszlott; a történettudomány emelkedésével és a történeti érzéknek szélesebb rétegekben való erősödésével érezhetővé vált az anachronismus, melylyel a költők a XVI. század Zrinyijét az illyrismus képviselőjévé tették, vagy legalább az ő nevéhez és a szigeti eseményhez fűzték a XIX. század derekán jelentkező eszmék hirdetését; már a költészet számára is változtathatlannak érzik Zrinyinek azt a képét, azt a fogalmát, melyet a kritikai történet elénk állít. Ez a Zrinyi pedig már nem lehet a mai horvátság ideálja.

Az illyrismus megszűnt, de csak névleg; a horvátság tisztelttel és lelkesedéssel tekint reá, hiszen a mit a horvát kultúra terén felmutat, az mind ezen lelkes, szenvedélyes mozgalomban gyökerezik, és a horvátság politikai törekvései is oda nyúlnak vissza. A törekvés jelzésére, elnevezésére már nem alkalmas az »illyrismus« szó, s a tudós társaság is, melynek alapítását már Gaj és hívei tervezték, nem »illyr akadémia« néven alakul meg, nem is lett »horvát akadémia«, mint a hogy az »illyr maticá«-nak tervezett irodalmi társaság »Matica Hrvtska« lett, hanem »délszláv akadémia«-vá (Jugoslavenska Akademija«), s azt a politikai törekvést, melyet most »trialismus« néven ismerünk, ha lényegét tekintjük, ha őszintén meg akarjuk nevezni, tulajdonképen »meridioslavismus« néven kellene emlegetnünk.

A délszláv törzsek egyesítésének nagy nehézségeit már Gaj Lajos is érzi: a sikernek útjában áll a felekezetek szerinti szét-daraboltság: a katholicizmushoz szívósan ragaszkodók rossz néven veszik Gaj Lajos összeköttetését a protestáns Kollár Jánossal; a szerbekkel csak oly módon való egyesülést óhajtanak, hogy ezek római katolikusokká legyenek; a szerb viszont csak akkor hajlandó az egységet elfogadni, ha a horvátság elszakad Rómától; a mohamedán délszláv vallásánál fogva inkább a törökhöz húz, mint a vele egy eredetű róm. kath. horvátsághoz vagy gör. keleti szerbséghez. Mindegyiknek szakítania kellene múltjának kultúrelemeivel, ha őszinte híve vagy munkása akarna lenni egy valóban egységes új délszláv művelődésnek. A kik pedig tántoríthatatlanul lelkesednek az egységes délszláv művelődésért és politikai egyesülésért és hívei annak az ideális államalakulásnak, melyben a nyelvhatárok lesznek politikai határokká, mohón fogadják be az úgynevezett »szabad gondolat« ígét, melyek a múlttal való szakítást hirdetik, a vallási és felekezeti tekinteteknek figyelmen kívül hagyását követelik, anticlericalismust és antimilitarismust terjesz-

tenek; eszméi közül azonban elvetik a nemzetiségekkel szemben tanúsítandó türelmet, sőt ezen a téren a legszélsőbb türelmetlenségnek szöszölói.

A költészetben is jelentkezik már ily gondolkodás és kezd fűződni Zrinyi nevéhez már Ban Mátyás drámájában, melynek hőse az Osman pasával folytatott beszélgetésben csekély jelentőséget tulajdonít a vallási, illetőleg felekezeti tekintetnek, hangoztatva, hogy a vérségi kapocs jóval erősebb a vallásinál.

Ban Mátyás Zrinyije, mint láttuk, még lelkes horvát, illetőleg illyr avagy délszláv, a horvátság ideálja. A 90-es években jelenik meg oly dráma, Dragošić Higenius műve,¹ mely már nem állítja oda Zrinyit a horvátság ideáljául; a szigeti veszedelemről szóló dráma főhőisévé nem is Zrinyit teszi, hanem az öreg Alapit, Gáspár atyját, kit »Alapic Jankó«-nak nevez; erre ruhazza a költő a maga érzésvilágát. Ez csakis a szűk Horvátországot tekinti hazájának és hazaárulóknak bélyegzi mindazokat, kik Zrinyivel elhagyták hazájukat és idegen országba siettek Sziget védelmére; Zrinyire vonatkozólag pedig azt mondja az öreg Alapic: »Neki már szűk Horvátország, ő elvesztette a Horvátországba vetett hitet és bizalmat . . . De én bízom Horvátországban . . . Nekem Horvátország egyetlen és egész világom . . . Ezért kivettem Zrinyit szívemből!« (I. felv. 4. jel.) El is átkozza Zrinyit, és a cselekvény folyamán csupán a vitézsége iránt érzett tisztelet folytán békül ki vele.

Ez a felfogás, mely Ban Mátyás és Dragošić művében még szerényen és határozatlanul, szinte tétovázva jelentkezik, merészen és teljes kifejelettségben tárul elénk egy boszniai eredetű, mohamedán délszláv író eposzában,² melyet *Hú szolgáknak* címzett.

Stafić Osman bég ezen eposza sok tekintetben új nyomokon jár: a szigeti esemény főhőisévé nem Zrinyit teszi, hanem Sokolović Mehmetet; a szabad gondolat eszmevilágát vezeti be az eposzba, antireligionismust, anticlericalismust, antimilitarismust hirdetve oly műfajban, mely eddig a vallásosság és harczi élet erényeit zengette; a magyar-gyűlöletet egybefűzi az osztrák-gyűlölettel s mindezt fanatikus nemzeti hévvel, mély érzéssel és valódi poesissal teszi, megmutatva, hogy az eposz kora még nem járt le, hogy az eposz csak forma, mely elviselheti a legújabb s első pillanatra költőietlennek látszó felfogást is, csak valódi poeta kell hozzá. Jól ismeri Mesić Zrinyi-életrajzát és — úgy látszik — a horvát költészetnek Zrinyiről szóló alkotásait is; de bár tiszteli a történeti valóság elemeit, igénybe vesz annyi szabadságot, a mennyire szüksége van ahhoz, hogy a történet durva megsértése nélkül az esemény keretében kifejezésre juttassa lelkének poetikus világát.

Már az eposz címe is jelzi az elkeseredést, mely erőt vesz a költőn, ha visszatekint nemzetének, a horvátságnak múltjára: hű

¹ »Siget«, Zagreb, 1895.

² »Vierne sluge«, Vienac, 1898.

szolgák a horvátok — így énekel az eposz IV. énekében szereplő guszlár, ki Szigetben a halotti tor alkalmával dallal fűszerezi a lakomát — dicső volt a nemzet, míg nem viselte a szolgaságot s nemzeti fejedelmek alatt élt, de lehanyatlott a csillaga, mióta idegen hatalom nehezedik reá: derék hősei, a Subicók, Nelipícek, Baboníciók, Beriszlóiak, Bakácsok, Frangepánok stb. *hű szolgákká* lesznek, kik *idegen* nemzet dicsőségét gyarapítják. Ily »hű szolgák«-ként emlegeti a horvát hősokeket másutt közvetlenül is maga a költő: idegen érdekek szolgálatában küzdenek a saját vérük ellen: ama horvátok ellen, kik más úrnak »hű szolgálái«; egy Zrinyi küzd egy Sokolović Mehmet és a janicsárok ellen, kik a törököt híven szolgálják. (IX. é.) És uraik gúnyt űznek ezen erényből: a szultán pl. megtudva, hogy Zrinyi is horvát, azt kívánja Sokolovićtól, hogy mutassa meg, mint bánhatik el horvát a horváttal. (II. é.) Hogy ez a sorsa, annak maga a nemzet az oka, mert nagyobb erénynek tekinti a megalázással fizetett hűséget, mint a hon- és fajszertetet, mely a maga urává tehetné. (IV. é.) Ebhűség a horvát erénye — így fakad ki elkeseredetten — kezét nyalja urának, ki silányul táplálja és lábbal rugdossa. (VI. é.)

Gyászos sorsából csak új eszmék emelhetik ki a nemzetet. Ezt a gondolatot, mely az egész eposzt áthatja, már a propositióban kifejezi a költő: kéri a tündért, ne énekeljen egyre panaszt a szomorú jelenről, hanem énekeljen most régi eseményről, a szigeti hősokról: újítsa fel a régi sebeket, de mutasson egyúttal *új irányt*, melyben *új eszmékkal* a boldogság útjára térhet a nemzet. Az új irány, az új eszmék pedig a vér és nyelv szerinti egyesülés, a humanitas, az örök béke, az értelem küzdelme minden ellen, a mi egy nemzet fiait egymás ellen véres harczba viszi: szabadulás a zsarnokoktól, a vallástól, a papságtól, az igazi emberies érzés ezen ősi ellenségeitől.

A maga lelki világát a költő az eposz főhőse, Sokolović Mehmet pasára ruházta; őt igyekezett rokonszenvesse tenni: a viszonyokat helyesen megítélő értelmet s lelkes fajszertetet tüntetve fel benne. Szinte fokozatba állíthatók az eposz hősei ezen tekintetben: másodsorba Alapíć állítható, a ki rögtön átérti a Sokolović szavaiban rejlő igazságokat; harmadsorba Oršić István, kinek kézzelfogható tapasztalat kell ahhoz, hogy belássa, mily téves az út, melyen a horvátság halad; negyedsorba állítja s legkevésbé rokonszenvesnek tünteti fel Zrinyit, kit sem okos szó, sem kézzelfogható tapasztalat el nem téríthet a téves útról, melyre vak hűség és nevetségesen naiv becsületérvés vezettek.

Sokolović büszke délszláv, ki sokat töpreng nemzetének átkos sorsán s felismeri a bajt, melyet a magyar, majd pedig a »sváb« hozott reá; a magyar és a »sváb« iránt érzett gyűlölet bírta őt arra, hogy a szultán táborába menjen és gyengítse nemzetének megátalkodott ellenségeit. (II. é.) Törökké lett, mohamedánná; de nem vallási meggyőződésből; szívében az marad, a mi volt s

ragaszkodik — csak megszokásból — őseinek szokásaihoz: tiszteli a család védőszentjét, megtartja a böjtöt és pénteken gyertyát éget. (III. é.) Lelkesedik az önálló horvát királyságért, nemzete függetlenségeért; ezért is adja Szulimánnak a tanácsot, hogy kínálja meg Zrinyit a horvát királysággal, a régi horvát vaskoronával, hiszen Zrinyi méltóbb ily kitüntetésre, mintsem János Zsigmond volt az erdélyi fejedelemségre. Bízik abban, hogy Zrinyi értékelni fogja az ajánlatot s ezt elfogadva, inkább nemzetének fog élni, mintsem hogy továbbra is a »svábot« szolgálja. (IV. é.) Azt hiszi, hogy Zrinyiben is oly erős a fajszeretet, mint ő benne, a ki nem lehet a szigeti horvát védőnek valódi ellenségévé, sőt bizonyos vonzalom is fűzi Zrinyihez, a kinek leányát nőül óhajtaná, de jól tudja, hogy ezen vágya hiú, mert a vallási különbség örökre elválasztja őket egymástól. Zrinyit, a mennyire csak lehet, meg szeretné menteni: mikor pl. látja, hogy Zrinyi megjelenik a várfalon és egy török ágyús célba veszi, eltéríti az ágyúcsövet (I. é.); mikor a küzdelemben szembekerül vele s kardját kellene rántania, a fajszeretet szinte megzsibbasztja karját (II. é.); s mikor Szuliman már meghalt és Sziget már csak füstölgő rom, még akkor is keresi az utat-módot, hogy Zrinyit megmentse. (IX. é.) Ő is, mint Ban Mátyás Osmanja, örömmel ragadja meg az alkalmat, hogy Zrinyihez és fajrokonaihoz követségbe mehessen.

Egész valója szépen tükröződik abban a beszédben, melyet Zrinyihez intéz és az ezzel kapcsolatos vitában, melyet Sziget kapitányával folytat. (IV. é.) A beszéd első része nagyon emlékeztet Halul bég beszédjére a magyar *Zrinyiászban*, csak hogy míg Halul bég Zrinyi határozott tagadó válaszára búcsúzó köszönéssel távozik, addig Sokolović Mehmet csak most áll elő fokozatosan erősödő érveivel, melyeket Stafic bég tulajdonképpen a jelenkor horvátságának felvilágosítására szánt. Mehmet pasa szerint Zrinyi megfelelkezik nemzete iránti kötelességéről, mert a szultán ajánlatának visszautasításával elveti magától a szerencsés alkalmat az önálló délszláv királyság megalapítására: míg ugyanis most idegen király érdekeit védve, öntestével fogja fel a török nyilait, addig a szultán ajánlatának elfogadásával, mint délszláv király saját nemzetét védhetné, melyet így csak veszélybe dönt; mert ő maga, t. i. Sokolović Mehmet annyira gyűlöli a horvátság zsarolóit, a magyart és a »svábot«, hogy nem nyugodhatik, míg rá nem bírja Szulimánt, hogy Buda elfoglalása után most már Bécset is kerítse hatalmába, s ha a horvátság el nem pártol zsarolótól, akkor ezeknek sorsában fog osztozni. Zrinyinek válaszára, hogy a magyarságtól el nem pártolhat, mert ez »szövetségese« a horvátnak, Miksa királyhoz pedig a hűségeskü köti, Sokolović keserű gúnynyal válaszol, s rámutat arra, mily értéktelen a horvátságra nézve a magyar »szövetség«; hiszen még a sokat emlegetett Mátyás király sem volt eléggé erős ahhoz, hogy megmentse Boszniát; kérésével, hogy mutasson rá Zrinyi a jóra, melyet a horvátságnak

a magyar »szövetség« hozott, csak kínos zavarba ejti Sziget védőjét; nevetséges a hivatkozás a Miksának tett hűségi esküre: hiszen ez most is oly hálátlan leghívebb embereivel szemben, mint a milyen hálátlan volt egy másik hű horvát szolgája, Jurišić Miklós iránt, kit a bajban magára hagyott; lám, a szultán mennyivel más: jobban becsüli meg hű horvátjait, mint a magyar »szövetséges« és Miksa császár; hiszen Szulimán első tanácsosai, első hadvezérei horvátok; udvarában tiszteletnek örvend a horvát nyelv; a bosnyákokat különösen kedveli és nem rugdossa őket lábbal, mint a bécsi császár a maga horvát híveit. Ily hálátlan uralkodóhoz hűséggel ragaszkodni balgaság.

Mikor pedig Zrinyi arra hivatkozik, hogy ha hálátlan is a magyar »szövetséges« és az uralkodó, mégis a nyugat kultúrájának védelme a kelet barbarismusával szemben nem engedi meg, hogy a szultán ajánlatát elfogadja, akkor kimutatja Mehmet pasa, hogy a nyugat kultúrája gazdagság tekintetében felül nem múlja, jótékony hatás tekintetében pedig utol sem éri a keletit: több Caesart, Maecenast és bölcsöt mutat fel a kelet, mint a nyugat; egy Firduzi felér egy Homeros-szal, egy Saadi egy Anacreonnal, egy Enveri egy Horatius-szal; Diklinél különb művészt nem szült Korinthos, és egy Miksa császár távolról sem állítható egy sorba egy Szulimánnal. És a mi a kultúrának legnemesebb feladata és hatása lenne, t. i. a kegyetlenségnek, az emberi vérontásnak megszüntetése, az emberi méltóság emelése, azzal a nyugati művelődés sem dicsekedhetik, sőt ehhez oly szenny is tapad, melytől a keleti mentes maradt: oly vérfagyasztó kegyetlenségek, minőket az európaiak a kultúra terjesztésének örve alatt Afrikában és az Újvilágban mívelnek, nem tapadnak hozzá; és ez a keleti kultúra nem tette gőgössé a szellemi nagyságot; a keleti tudós, művész, költő nem hajhászta a vagyont, a rangot, a címet és nem veti meg a nagytömeget, a nemzetet és nemzeti nyelvet, míg nyugaton a kultúra bajnokai elfojtják a nemzeti életet, nyelvet és művészetet.

Mikor Zrinyi már nem talál más érvet, melyet Sokolović Mehmet okoskodása ellen szegezhetne, arra hivatkozik, hogy ha a földi élet nem is jutalmazza erőnyeit, ha világi tekintetből hiú is minden, a miért küzd, mégsem fogadhatja el a szultán ajánlatát; hűségét, kitartását, erőnyeit a túlvilági élet fogja jutalmazni: akkor Mehmet pasa rideg gúnnyal azt válaszolja neki: csak vezekeljjen éhen-szomjan, megvetetten és meggyalázottan és vesse el magát a biztos jelen örömeit egy bizonytalan jövőért, egy képzelt túlvilágért!

Igy ruházta a költő a maga lelki világát főhősére, Sokolović Mehmetre. Két hősből, Alapícban és Oršić Istvánban, kik a cselekvény kezdetén Zrinyinek feltétlen hívei, rajzolja a költő a magyarok és osztrákok elleni gyűlölet ébredését.

Alapíc rögtön fogékony azon igazságok iránt, a melyeket Sokolović hirdet; hazájának és nemzetének igazi érdekei iránt élénk

az érzéke; mihelyt Szulimán követe az önálló délszláv királyság érdekeit említi s kifakad a horvát nemesség és papság ellen, melynek tagjai birtokért, rangért, címért, színes övért feláldozzák hazájuk és nemzetük érdekeit, már megnyerte Alapícot, ki az ajánlat elfogadására kéri Zrinyit (IV. é.); mikor pedig már a bekövetkezett események is igazolják Mehmet szavait, t. i. mikor Zrinyi már hiába vár magyar és német felmentő sereget, és Sokolović pasa még az utolsó pillanatban is alkalmat és módot kínál Zrinyinek a megmenekülésre, a horvátság igazi érdekeinek istápolására, és Zrinyi még mindig bizik Miksa császár segítségében, akkor elveszti Alapíc minden türelmét s kifakad a korlátoltság ellen, melynél fogva ura ennyi keserves tapasztalat után sem emelkedik ki megátalkodott tévedéséből, nem látja a »sváb« önző ravaszságát s áldozatul dobja oda rosszakaratú, idegen, önző czéljainak a nemzet érdekét; ekkor kijelenti Alapíc, hogy már csak az eskü szentsége fűzi őt Zrinyihez. (IX. é.)

Lassabban, nehezebben ébred ez az érzés Oršić Istvánban, kit Sokolović Mehmet szavai még nem tántorítanak meg, de kiábrándul a »téves« idealismusból, mely benne és a szigeti vitézek lelkében él, mikor a győri táborban előterjeszti Zrinyi kérelmét s meggyőződik arról, hogy a magyar főurak csupa önzésből: a Zrinyi-birtokokra való áhítózásból vagy saját birtokaik biztonságáért örömmel látják Zrinyi nehéz küzködését, melylyel leköti a török hadat, óhajtják vesztét és ellenzik a segítséget; hallja egyúttal, hogy a német tanácsosok mily kicsinyléssel szólnak a horvát vitézekről és vezérekről, a kik szerintük csak verekedni tudnak és csak merész támadásokra használhatók, de a magasabb stratégiához nem értenek; egy Zrinyiért és egy Szigetért — így mondják — nem szabad a császári sereget veszélyes helyzetbe sodorni. A király környezetében Oršić csupán egy férfit talál, ki a segítség megadása érdekében felszólal; ez a horvát eredetű Verančić püspök. Kiábrándulva visszatér Szigetbe és most már átérti és átérzi mindazokat a keserű igazságokat, melyeket Sokolović Mehmet hirdett. (VI. é.)

A mint Sokolović Mehmet pasa, teljesen úgy gondolkodik Miksa császárról Szulimán szultán is, ki csodálkozik azon, hogy a császár nem becsüli meg legnagyobb hőseit, legkiválóbb vezérét, leghűbb tanácsosát és pusztulni hagyja Szigetvárott; ha neki — így elmélkedik Szulimán — ily hősei és hívei volnának, könnyen meghódítaná az egész világot. (IV. é.)

A rokonszenves vonások közül legkevesebbet juttatott a költő Zrinyinek; benne rajzolta azon horvátok típusát, kik megátalkodottan ragaszkodnak a régi tévelygésekhez: az »ebhűségnek«, a szolgaságnak, a »magyaronismusnak«, a vallásosságban gyökerező korlátoltságnak és a vallási türelmetlenségnek itt ő a tántoríthatatlan képviselője; csupán egy tiszteltetreméltó vonást tüntet fel benne: a vitézséget, egy immár alkonyuló kornak erényét.

A vallásról és vallásosságról táplált felfogását a költő inkább csak alanyi reflexiókban juttatja kifejezésre ott, hol a cselekvény erre kedvező alkalmat nyújt; téves rajongásnak tünteti fel, mely elválasztja és egymás ellenségévé teszi a testvéreket, egy törzsnek, egy nemzetnek fiait, vagy pedig a szerelmeseket, kiket a természet egymásnak szánt. Íme, Juszuf Aga és Golem István testvérek; de az egyik a próféta hitére tért, a másik a kereszt védelmére esküdött, s most ellenségekként rontanak egymásra (II. é.); Sziget alatt csupán vallási rajongásból folyó gyűlölettel szembeszállanak egymással ivadékai oly ősöknek, kik együtt borozgattak Tvrtko király udvarában (III. é.); Sokolović Mehmet szereti Zrinyi leányát, Ankát, ki viszonzná ezt a szerelmet, de a vallás örökre elszakítja egymástól a keresztény leányt és a mohamedán hadvezért. Így szakítják el egymástól és teszik egymás ellenségévé hitvány emberi intézmények azokat, kiknek a vér és természet törvényei szerint szeretettel egy célra kellene törekedniök; de néha mégis fel-fellázad a természetes és nemes emberi érzés ezen intézmények zsarnoki parancsai ellen; a keresztény Zrinyi és a mohamedán Fehim között, kiknek kölcsönösen egymás életére kellene törniök, barátság szövődött: Fehim örömmel megy Szigetbe követül, Zrinyi pedig megvendégeli, s itt megújítják a régi baráti köteléket (VI. é.); Haszan Oršić rabja volt, de a gazda megismerte az addig gyűlölt töröknek nemes lelkét, megszerette, barátjául fogadta és szabadon bocsátotta; mikor pedig Oršić most át akar lopózni a török táboron és szembe kerül Haszánnal, ez — bár a vallási ellentét és a hűség-eskü szerint meg kellene ölnie egykori jóltevőjét — inkább hallgat szívének nemes sugallatára s megmenti, bármily súlyosan is vét ezzel Mohamed és a szultán ellen: »többre becsüli — mondja a költő — az igazi barátságot, mint a szultánnak vagy Mehmet pasának vállveregetését.«

Az antimilitarismust és az örök békéért való lelkesedést nem rajzolja a költő egyik hősében sem; ezt a lelkesedést azonban nem akarta csupán alanyi reflexiókban kifejezni és meg is találta ezen érzés számára is az ügyes kifejezésmódot. Ő is nyújt csataképeket, ezek azonban eltérnek az eposzokban megszokottaktól: inkább csak az iszonyút tünteti fel bennük, s szembeállítja ezeket a borzalmakat a béke áldásaival, az élet nemes örömeivel; a török sereg enumeratiójában hitvány szolganépséget állít elénk, mely nem magasabb eszmékért száll küzdelemre, hanem téves ambióióból vagy rút önzésből: dicséretet, elismerést vagy jutalmat vár a szultántól; a tiszték kardlapozva hajtják borzalmas halálba szegény embertársaikat, mert ezért jutalmat, rangot várnak; a szigeti hősök enumeratiójában kiemeli a költő, hogy ezeknek főerénye az ebhűség. (I. é.) A háború neki barbárság, mely nem ismeri az emberi élet értékét és rútul lealacsonyítja az emberi méltóságot. (VII. é.) Elretentőnek rajzolja mindvégig a kegyetlen vérontást; szépen sikerül ez neki pl. azon jelenetben, a hol leírja Hajdin Mátyás kínládását, kinek

ágyúgolyó szakította le félkarját, (I. é.), de legmegkapóbban teszi ezt, mikor Oršić Istvánnak a török táboron való átlopódzását beszéli el: két őrt pillant meg a merész hős a tűz mellett; hallgatnak, elmerültek gondolataikban: az egyiknek lelke ott jár Afrika egyik oázisán, hol a víz partján vígan játszadoznak fürge fekete gyermekek; a vigadozók között nem utolsó az ő két fia, kik vissza-visszavárják édes atyjukat. Vajjon viszontlátják-e még?! A másik őr gondolatai ott kalandoznak Novibazárban, hol visszahagyta hű nejét két szőke leánykájával. Élnek-e még? Tán szép hajadonok már és várják a kérőt, avagy gyámolító híján éhen is haltak már, míg természetadta gyámolítójukat itt tartja a szultán kegyetlen parancsa és törhetetlen makacssága? Elmerengve ezen kedves-bánatos képeken, óhajtvá a békét, mely visszaadná őket övéiknek, észre sem veszik a török ruhában közeledő Oršićot — s fejük lehull és árván maradnak azok, kiket fel kellett volna nevelniök. (V. é.) Még maga a szultán is, ki százezrek és milliók hátán szántott, hogy dicsőséget és kincseket szerezzen, borzadva és iszonyodva tekint vissza vérontó pályájára, mikor haldoklása alkalmával nemes emberi érzés száll szívébe.

* * *

Így változott Zrinyi Miklós képe a horvát költészetben a szerint, a mint más és más eszmék foglalkoztatták a horvát-ságot: a népköltészet »magyar bán«-jából lett az antireformáció korában az antireformációért lelkesedő büszke horvát, az illyrismus idején a magyarságtól idegenkedő és a délszláv törzsek egyesüléséért lelkesedő illyr, végül a legújabb korban tévutakon járó magyarón, ki nemzete érdekeinek csak ártott.

A jelenség egyik és legfontosabb oka a horvátság lelki megalkotottságában keresendő. Ez a lelki megalkotottság jellemző vonásai közé tartoznak a költészetnek rendkívüli módon kedvező naivság, az objectivitásnak és a kriticizmusnak hiánya, az érzelem ereje, mely zsarnokoskodik a rideg értelmén. Ily lélek subjective tekinti a történeti eseményeket és hősokeket és azt látja bennük, a mit látni akar; azt mellőzi, a mi az érzelmenek is tetsző ideális képbén zavaró vonásként jelentkeznék, és lelkiismereti furdalás nélkül ruházza fel a múlt hőseit oly vonásokkal, melyekkel közel hozza a maga lelki világához, noha ezzel merész anachronismusba téved. Költői lélek ez; daloshajlamú ez a nép, ez a nemzet; sok *Zrinyiászt* alkotott, s változatos a kép, melyet századok folyamán Sziget hős védőjéről a horvát költészet nyújtott — de nem igaz.

DR. SZEGEDY REZSÓ.